

матеріальними збитками для держави. Як підраховали американські вчені, висококваліфікована праця створює за всі роки функціонування в розрахунку на одного працівника додаткову вартість у 400—450 тис. дол., а праця наукових і інженерних кадрів — 800 тис. дол.

Отже, для забезпечення конкурентоспроможності економіки України та включення її в глобальну економічну систему необхідно надати пріоритетності розвитку гуманітарного капіталу.

О. Шморгун,

кандидат філософських наук, доцент

РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз проводився між трьох органічно пов'язаних змістових блоків, на "перетині" яких, на мій погляд, виникає можливість досліджувати найскладніші проблеми цивілізаційної теорії.

Перший блок передбачає з'ясування деяких досі гостро дискусійних принципових положень типології періодизації все-світньої історії, що дозволяє подолати рівень опису часто-густо суто емпіричних особливостей окремих геополітичних регіонів і країн, перейти до пояснення їхнього місця в контексті універсальних тенденцій розвитку людства.

Другий — пов'язаний з оцінкою становлення й розвитку різних цивілізаційних комплексів на основі їхньої домінантної системоутворюючої етнонаціональної специфіки.

Нарешті, третій напрям дослідження передбачає аналіз переважно розвитку класичної капіталістичної, а також посткапіталістичної (постіндустріальної) цивілізації під кутом зору *цивілізаційної політології: встановлення зв'язку між процесами розвитку європейської цивілізації як еволюції різноманітних форм демократичної влади.*

У контексті розробки фундаментальних положень загальної цивілізаційної теорії описано механізм самоорганізації цивілізаційного комплексу як своєрідної простороворозташованої суспільно-економічної системи, що самоорганізується. Показано, що універсальний цикл функціонування цивілізацій минулого та сучасності ("зародження"—"розквіт"—"занепад") зумовлений не спорідненістю соціальної та біологічної форм буття (цивілізація зароджується і гине подібно до живої істоти) та не містично-релігійними витоками (цивілізація — наслідок самореалізації

шпенглерівської "душі" — таємничого ментально-географічного генотипу). Насправді таємниця циклічного розвитку будь-якого утворення цивіліційного типу обумовлена *фундаментальною невідповідністю між рефлекторно-теоретичним духовним і предметно-практичним, перетворюючим типами духовного освоєння світу, притаманними соціальному способу буття як такому*. Адже досягнення головної мети соціальної практики — створення ефективного способу виробництва, з одного боку, вимагає рефлекторно-теоретичного ставлення до світа як об'єкта пізнання, у якому тварина просто "розчине-на", максимального дистанціювання від природного оточення для з'ясування його сутнісних властивостей, більше того, максимальної "незануреності" безпосередньо у виробничий процес. З іншого боку, зростання промислово-індустріальних чинників людського буття, розвиток матеріально-технічної бази суспільства "нав'язують" усе більші кількості індивідів суто виконавчі, конвейєрно-алгоритмізовані функції по обслуговуванню не просто засобів виробництва, а матеріально-технічної бази певної цивілізації та перетворення їх на "агентів", "фактори", власне, допоміжний елемент продуктивних сил, повернення до статусу якщо не живого знаряддя праці, характерного для безпосереднього виробництва в архаїчних суспільствах, то *до простого придатка все більш потужного знаряддя праці, елемента всієї новоствореної матеріально-технічної бази суспільства*. За такого підходу з'ясовується справжній сенс класичної шпенглерівської тези "цивілізація — це загибель культури", яка фіксує *ефект своєрідного самопідриву кожною цивілізацією самої себе* внаслідок вичерпання потенціалу інноваційності, її переходу до фази інтернаційності та поступово наростаючої творчої інтропії через поглинання все більшої кількості не тільки матеріальних, а й людських ресурсів, які у все більших масштабах залучаються вже не на розвиток, а на структурне відтворення, так би мовити, обслуговування *інфраструктури цивілізації*, яка переживає етап максимальної просторової експансії імперського типу. Ось чому будь-яка цивілізація рано чи пізно перетворюється на своєрідну Мегамашину, у якій індивіди є лише "гвинтиками" із напередзаданими ритуалізованими статусами (Мемфорд лише описав явище "окостеніння" й перетворення культури на цивілізацію, так і не давши пояснення цьому феномену).

Із вищеописаного механізму циклічного розвитку цивілізаційного комплексу впливають надзвичайно важливі концептуальні висновки, що мають ознаки наукової новизни. Зокрема, внаслідок того, що існує не тільки прямий (економічний базис — ідеологічна надбудова), а й *зворотно-пропорційний зв'язок між розвитком матеріального та духовного виробництва, необхідно синтезувати марксистську та веберівську версії зародження сучасної західної цивілізації*. Зародження кожної наступної цивілізації справді відбувається "за Вебером", тобто насамперед як наслідок зміни світоглядної парадигми, яка, так би мовити, "задає" весь подальший алгоритм суспільного буття в даному ареалі (фактично цю ж версію розвитку історичного процесу дещо пізніше розвиває Карл Ясперс у концепції "вісьового часу"). "Працює" й марксистська концепція про конфлікт між виробничими силами та старими суспільними відносинами, які гальмують розвиток перших. Але через невідповідність між теоретичною та практичною функцією людського буття конфлікт між цими елементами в реальності веде не до переходу до вищого способу виробництва, а *до занепаду цих продуктивних сил та їхнього головного елемента — творчої особистості, тому більш прогресивна надбудова ніколи не виростає на основі найбільш розвинутого економічного базису*. Із цього випливає, що кожна наступна цивілізація не може виникати на основі попередньої, нашаровуватися на неї в межах одного й того ж геополітичного ареалу (і марксистська, і веберівська концепції по суті є європоцентристськими: розглядають Схід як тупиковий, безперспективний шлях історії). Точнішим тут був Гегель, для якого кожна наступна цивілізація на шляху до остаточного самопізнання духом власної природи є генетично пов'язаною з попереднім світоглядним формоутворенням (хоча принципово європоцентристського підходу не подолав і він). Ясперс, визнавши рівноправність Сходу і Заходу як ареалів зародження класичних цивілізацій, надто сильно прив'язав їх до конкретного історичного періоду.

Насправді фаза духовного розвитку, а потім економічного зльоту й військово-торговельної експансії закономірно переходить в останню ступінь універсального цивілізаційного циклу — тотальну алгоритмізацію всього суспільного життя, "окостеніння" колись гнучкої та мобільної соціальної структури, формалізацію міжособистісних стосунків, що набувають характеру

саме відносин. Ось чому наступна цивілізація не може виникати в межах одного й того ж ареалу, *а зароджується як реакція на неефективність, стагнаційність попереднього способу виробництва не просто на периферії, а на узбіччі соціального простору, осторонь від зони попереднього цивілізаційного прориву.*

Уявлення про просторову несумісність кожного наступного цивілізаційного комплексу має дуже велике значення для розуміння специфіки становлення посткапіталістичної цивілізації у європейському та далекосхідному регіонах. Зокрема, стає зрозумілим, чому за основу реальних широкомасштабних реформ, у межах яких формувалася модель соціальної держави з її виразним антибуржуазним і антикомуністичним забарвленням, була покладена не *ліберальна — утилітарно-прагматична та не етатистська — бюрократично-перерозподільча, а солідаристська і корпоративна парадигми економічного та соціально-політичного розвитку.*

Взагалі зони духовного розквіту (Західна Європа з другої половини ХІХ ст., Україна та Росія, а також Японія, а пізніше Латинська Америка) також *формуються далеко у не найбільш розвинених індустріальних країнах* (США як форпост суспільства масового споживання з їхньою ультраліберальною світоглядною домінантою, від якої вони вже давно відійшли на практиці, вже давно не відтворюють свій науково-духовний потенціал на власних цивілізаційних засадах).

Спираючись на вищезгадані концептуальні засади, пропонуємо авторську версію феномену тоталітаризму, безпрецедентна репресивність якого пояснюється конфліктом між класичною капіталістичною цивілізацією у фазі її занепаду та перетворення на Мегамашину та зародковими формами посткапіталістичного суспільства у зоні їхнього безпосереднього контакту на тлі феномену принципової поділеності соціального простору. Адже сам факт поступового охоплення цивілізацією індустріально-капіталістичного типу практично всього соціального простору (за Марксом, виникнення феномену власне всесвітньої історії) створює принципово нові можливості неадекватного перерозподілу світових ресурсів за допомогою насамперед лихварсько-посередницьких механізмів фінансового імперіалізму (реакційно-ліберальна форма тоталітаризму) або прямої військової експансії на відвоювання "життєвого простору"

чи досягнення "перемоги комунізму у всесвітньому масштабі" (етатистська й нацистська форми тоталітаризму). Звідси і прагнення реакційно орієнтованого пануючого істеблїшменту, який паразитує на додаткових можливостях суто екстенсивного "валового" розвитку в межах класичного індустріалізму та не потребує потенціалу "життєвого прориву" духовно-інноваційного прориву, частково знищити "творчу меншість" нового типу як "зайву", а частково використати її не за призначенням — для цілей примітивної мілітаризації суспільства на засадах уже архаїчного машинного технологічного базису.

У процесі дослідження було доведено, що конкретно історичні типи світогляду, притаманні різним цивілізаціям не як замкненим самодостатнім монадам, а як ланкам духовного прогресу, головним критерієм якого є ступінь незаформалізованості, ненав'язаності ззовні однозначного суспільного статусу (соціальної ролі), *корелюється з особливими етнонаціональними формами все більш стійкої консолідації*. Не випадково видатний соціолог Еміль Дюркгейм розглядає суспільну еволюцію як рух від так званої механічної солідарності, побудованої за принципом граничної ритуальності суспільного буття до "органічної солідарності", яка належить до вищих форм етнонаціональної самоорганізації. Показово, що поняття пасіонарності (цей гумільовський термін є нічим іншим як категоріальною калькою з "життєвого прориву" Бергсона) *пов'язане з розумінням соціальної активності як максимально можливої на даному етапі історії "органічності" спільноти при "відповіді" на будь-які катастрофічні її "виклики" (Тойнбі)*.

Із запропонованої концепції циклічного функціонування цивілізацій випливають важливі концептуальні висновки.

Усі спроби розв'язати глобальні проблеми сучасності за рахунок екстенсивності монопольного володіння ресурсами, зокрема, військового контролю над ними, стратегічно безперспективні, оскільки стрімке *випереджальне вичерпання природних ресурсів відносно темпів введення ресурсозберігаючих технологій усе однією найближчим часом поставить питання про зміну, причому за дуже несприятливих умов зростаючих глобальних проблем, самої парадигми не тільки економічного, а й цивілізаційного типу буття*. Більше того, подібна загальносвітоглядна настанова на чергове завоювання монопольного становища у глобальній системі поділу праці з необхідністю веде до втрати

консолідуючого начала, внутрішнього розкладу й деградації націй-держав як базових одиниць історії та неухильного згасання цивілізаційної пасіонарності.

Спроба подолати глобалізм на основі наддержавних геополітичних регіональних союзів, побудованих на засадах уніфікації спільного ринкового простору, який поступово змінить національні ринки, є стратегічно безперспективною, *оскільки все одно підриває принцип функціонування нації-держави*. Тому подібні геополітичні ареали повинні утворюватися не за принципом "сполучених штатів" Європи, Азії, Північної та Південної Америки, за якими все одно будуть приховуватися національні інтереси держав-лідерів, а на висунутих ще де Голем засадах Європи, Азії, Америки як "об'єднань вітчизн" і делегування вверх не функцій керівництва, а функцій максимально динамічної координації діяльності реальної співдружності незалежних держав як своєрідних підсистем геополітичного союзу. Отже, виникає завдання: на тлі зростаючої загальносвітової кризи, пов'язаної не тільки з екологічною демографічною вичерпаністю, а з неминучою руйнацією системи фінансового імперіалізму, уже в середньостроковій перспективі замість ієрархічної системи домініонів і протекторатів чи потенційних суперників єдиної наддержави необхідно створити не організацію об'єднаних геополітичних союзів незалежних держав (автором запропоновано конкретні механізми реалізації цього завдання).

Третій напрямок досліджень проводиться на стику теорії цивілізацій, макроекономіки, етнонаціональної психології та теоретичної політології.

У процесі дослідження було встановлено, що західна демократія, як особлива форма державної влади, пройшла надзвичайно складну еволюцію в напрямку створення динамічної моделі, що здатна функціонувати в режимі самонастроювання. *Оскільки офіційно кодифіковані та неформальні механізми демократичної влади можуть досягти достатньо високого ступеня взаємної узгодженості, навіть за формально парламентських політичних систем виникають політичні режими фактично авторитарного типу* (Рузвельт, Черчілль, Тетчер, Аденауер, Ден Сяопін), базовані на основоположних принципах демократії. Більше того, відверто диктаторські (нелегітимні) форми влади за

певних, докладно проаналізованих, обставин можуть трансформуватись у класичні парламентські та президентські республіки (франкістська Іспанія, Чілі часів Піночета, грецький "режим чорних полковників"). А від задекларованих на рівні основних законів президентських і навіть парламентських систем часто відновлюються політичні режими тоталітарного типу, а також олігархічно-парламентські реставраційні режими (ареали Азії, Африки, Латинської Америки, пострадянський простір).

У процесі дослідження було з'ясовано, що становлення західної цивілізації нерозривно пов'язане з розвитком декількох взаємно конкуруючих і одночасно таких, що взаємодоповнюються, стратегій соціально-економічного й політичного буття. Причому показано, що *в межах знаменитої веберівської протестантської етики відбулося зародження не тільки прагматично-утилітарної мотивації, на основі якої виник тип підприємництва, адекватний ринковій економіці (пуританізм, Лютер), а й етика героїчного служіння й обов'язку (Кальван, Лойола), що започаткувала мобілізаційно-пошукову модель політичної влади і корпоративної економічної парадигми, які притаманні сучасному Заходу не менше, аніж ліберальна економіка й парламентський тип демократії.* Ця модель розроблялася в політичній концепції бонапартизму та була втілена в моделі президентської республіки, що пройшла складну еволюцію й удосконалення від англійської парламентської монархії, американської президентської республіки, Другої, Третьої французьких республік, бісмарківської дуалістичної монархії, Веймарської республіки до найбільш досконалої моделі демократичного за змістом авторитаризму — деголівської П'ятої президентської французької республіки, побудованої на засадах мобільного пристосування влади до найбільш нагальних у поточний історичний момент суспільства.

Докладно проаналізовано найважливіші структурні елементи цілісної системи влади, яка забезпечує максимально ефективно розв'язання проблем, що стоять практично перед усіма державами, які прагнуть у найближчій перспективі залишитися на політичній карті світу. Йдеться передусім про інститут президенства, який завдяки специфічному механізму вотуму недовіри уряду функціонує в режимі "плаваючих повноважень" (саме в діапазоні від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки) та забезпечення

максимально зворотного зв'язку глави держави з електоратом через механізм імпічменту, у якому об'єднано політичну й кримінальну відповідальність глави держави за веберівською концепцією плєбісцитарної демократії. У межах цієї ж концепції докладно розглянуто оптимальні для перехідних країн типи виборчих систем, взаємозв'язку уряду й президента, функції корпоративної верхньої палати, що не має нічого спільного з регіональною тощо.

Одночасно було з'ясовано, що попри декларацію типологічної спорідненості більшості пострадянських політичних устроїв із французькою конституційною моделлю, усі вони належать до особливої форми влади — монократії — специфічних ускладнених недавнім радянським минулим варіантів конституційного абсолютизму перехідного недемократичного типу.

З точки зору системно-цивілізаційної політології, головним змістом українських політичних реформ є не перехід від президентсько-парламентської моделі до парламентської республіки, а *трансформація одноосібного монократизму тиранічно-диктаторського типу, характерного для періодів руйнування правлячою антиелітою фундаментальних засад економічної та політичної незалежності, до олігархічної псевдопарламентської пљурократії олігархічного типу*, що на етапах відходу європейських країн до стагнаційної моделі лихварсько-посередницького капіталізму (а пізніше і фінансового імперіалізму) був притаманний так званим реставраційним політичним режимам. Показово, що на тлі неухильного зростання глобальних проблем сучасності актуалізується вся потреба в пристосуванні до наших реалій моделі так званого французького "змішаного" (а точніше, комплексного, побудованого не стільки на поділі, скільки на синтезі влад) президентства. І в цьому плані в Україні обрано принципово хибну стратегію політичного реформування.

Р. Жангожа,

кандидат філологічних наук

РЕКОГНОСЦИРОВКА ПРОБЛЕМЫ ИЛИ К ВОПРОСУ О ПРОЯВЛЕНИИ СМЫСЛА

В геополитических условиях виртуальной исламской угрозы с Юго-Востока развитие событий в направлении эскалации фронтального военного противостояния между Западом и